

FIKTYVAUS PARLAMENTARIZMO PROBLEMAS 1940–1990 METAIS

Dr. doc. Arvydas Anušauskas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilniaus pedagoginis universitetas

El. paštas: arvydas@genocid.lt

Santrauka

Parlamentarų žodyno struktūroje yra numatytas gana specifinis tomas, kuris skirtas 1940–1990 m. laikotarpiui. Žinoma, kad su Lietuvos parlamentarizmo istorija ir tradicija šio laikotarpio institucijos neturi nieko bendra. Jų veikla buvo grindžiama Lietuvos visuomenei svetimomis, prievarta primestomis ir jėga palaikomomis politinėmis vertybėmis, ideologiniais principais ir teisės normomis. Tai prieštaravo okupuotos Lietuvos politinėms tradicijoms, vertybėms ir principams. Lietuvos visuomenės akyse Sovietų Sąjungos valdžia ir jos institucijų sistema buvo svetima, neteisėta, primesta ir diegiama svetimos valstybės valia ir prievartos metodais.

Pirmiausia turime atsakyti į klausimus, kurie ne tik parodytų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos padėtį ir vaidmenį skirtingais istoriniais laikotarpiais, bet ir atskleistų fundamentalius sovietinio „parlamentarizmo“ egzistavimo principus.

Reikšminiai žodžiai: parlamentarizmas, suverenitetas, Aukščiausioji Taryba.

Sovietinio fiktyvaus parlamentarizmo principai. Sovietų Sąjungos teritorijoje buvo vientisa politinė sistema ir totalitarinis politinis režimas, biurokratinis valdymo tipas ir unifikuota šalies valdymo bei administravimo sistema^[1]. Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą, prasidėjo sovietinės politinės sistemos formavimo procesas. Buvo kuriama valstybės institutų sistema, kuri turėjo realizuoti komunistų partijos valdžią Lietuvoje, įgyvendinti sovietinės valstybės uždavinius ir funkcijas. Sovietinės valstybės aparato Lietuvoje struktūra imitavo atstovaujama valdymo formą, valstybinės valdžios padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų sistemą ir šių valdžios šakų sąveikos demokratinėse respublikose modelį.

Dėl užsienio politikos ir ideologinių sumetimų Sovietų Sąjungos valdžia norėjo deklaruoti ir palaikyti LTSR valstybingumo, jos valdžios legitimumo ir savarankiškumo regimybę. Tam buvo deklaruotas Lietuvos TSR suverenitetas ir LTSR suteikti formalūs ir išoriniai valstybės bei viešos valdžios atributai. Buvo palaikoma regimybė, kad LTSR Aukščiausioji Taryba gali leisti įstatymus (atitinkančius SSRS (=SSRS) įstatymus ir sankcionuotus sąjunginės valdžios), formuoti centrinės ir vietinės vykdomosios valdžios ir teismų institucijas, kontroliuoti jų veiklą.

Bet LTSR neturėjo esminio valstybės požymio – suvereniteto. LTSR administracija neturėjo išimtinės teisės laisvai spręsti krašto valdymo ir administravimo reikalų, formuoti ir vykdyti savo politikos. Ji buvo priklausoma nuo SSRS valdžios politiniu ir organizaciniu bei kitais atžvilgiais, pakluso SSRS valdžiai ir vykdė visasąjunginės komunistų partijos politiką.

LTSR buvo įsteigta ne Lietuvos piliečių, o agresiją įvykdžiusios svetimos valstybės valia. Ji egzistavo Lietuvos Respublikos teritorijoje, kuri buvo jėga užgrobta ir prijungta prie Sovietų Sąjungos. Lietuvos TSR neturėjo savo teritorijos, kurioje realiai veiktų jos valdžia, sugebanti užtikrinti teritorijos neliečiamybę ir sienų kontrolę (SSRS žinioje buvo Lietuvos teritorijoje dislokuota SSRS kariuomenė ir represinis aparatas. LTSR teritorijoje funkcionavo SSRS teisė). Joje realiai neveikė pilietybės institutas^[2] (Lietuvos gyventojams prieš jų valią buvo primesta svetimos valstybės pilietybė, o LTSR konstitucijoje skelbta „LTSR pilietybė“ buvo fiktyvi). Nebuvo viešos valdžios ir valstybės suvereniteto – LTSR institucijos nefunkcionavo kaip viešos valdžios ir viešo administravimo institucijos. Jos buvo Sovietų Sąjungos valstybės aparato sistemos grandys, kurios įgyvendino tos valdžios sprendimus.

Lietuvos visuomenė ir piliečiai buvo įstumti į padėtį, kada buvo galima pasipriešinti ir tapti teroro auka arba paklusti režimui ir išlikti. Bėgant laikui ir kintant LTSR biurokratijos sudėčiai (juk 1940–1941 m. jos didžioji dalis tebebuvo senieji Lietuvos Respublikos valdininkai, išskyrus represines struktūras), kuri atitiko SSRS valdžios sudėties pagrindinius kriterijus, augo pastarosios politinis pasitikėjimas. Per ilgą laiką vietinei administracijai palaiapsniui buvo suteikta santykinai daugiau teisių administruoti kraštą ir vietinėmis sąlygomis pritaikyti komunistų partijos politiką. Tačiau totalitarinio režimo sąlygomis ir esant stipriai valdžios centralizacijai, respublikinių institucijų savarankiškumas buvo beveik nepastebimas – jos buvo Sovietų Sąjungos valdžios mechanizmo dalis.

Sovietų Sąjungoje komunistų partija ypatingai stengėsi ideologiškai pagrįsti sovietinę politinę sistemą ir savo valdžios monopolį. Utopinė ateities (komunizmo) vizija turėjo palaikyti įsitikinimą, kad Lietuvos aneksija, primestas komunistinės raidos kelias yra teisingas ir idealiai atitinka jos interesus. Buvo formuojamas mitas, esą taip buvo panaikintas valdžios atotrūkis nuo visuomenės, maksimaliai įtraukiant visuomenę į valdžios mechanizmą per tarybų veiklą. Norėdama sudaryti atstovaujamos demokratijos regimybę, komunistų partija imitavo, kad aneksuotoje Lietuvoje veikia rinkimų keliu organizuojama valdžia. Ideologiniais propagandiniais sumetimais rinkimai buvo pristatomi kaip politinė akcija, kurios metu Lietuvos visuomenė tariamai pareiškė savo politinę valią ir suteikė politinius įgaliojimus komunistų partijai.

Panaikinus komunistų partijai alternatyvias politines organizacijas, nuo SSRS valstybės nepriklausomus pilietinės visuomenės institutus, aneksuotoje Lietuvoje buvo sudarytos politinės prielaidos įvesti ir įtvirtinti komunistų partijos politinį monopolį. Visuomenė nebegalėjo laisvai reikšti socialinių ir politinių interesų, siekti socialinių ir politinių tikslų. Ji neteko galimybės daryti įtaką valdžiai, kontroliuoti ją ir jos institutus. Komunistų partija įtvirtino dominuojančią padėtį politinėje sistemoje prievarta ir parėmė LTSR konstitucijos nuostatą dėl partijos vadovaujančio vaidmens valstybės ir visuomenės gyvenime. Komunistų partija realiai formavo, kontroliavo visas Sovietų Sąjungos valdžios aparato aneksuotoje Lietuvoje grandis, pajungė jas savo politikai ir pavertė jas partijos valdžios ir jos politikos mechanizmo

elementais. Tai yra praktiškai panaikino valdžios padalijimą į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų valdžią ir sujungė jų galias savo struktūrose^[3].

Pagal komunistinę socialinę teoriją visuomenės procesų organizavimas ir valdymas pagal partijos nustatytą schemą turėjo pakeisti ir politinės sistemos savireguliaciją sąmoningu bei kryptingu valdymu iš viršaus^[4]. Imituojant demokratiškas rinkimų procedūras, buvo skelbiami rinkimai, sudaromos rinkimų komisijos, imituojama kandidatų iškilimo ir įregistravimo procedūra (į vieną vietą būdavo iškeliamas tik vienas žmogus), organizuojama rinkiminė kampanija ir balsavimas. Bet „rinkimų“ rezultatai buvo nulemti iš anksto.

Aukščiausioji Taryba kiekvieną kartą buvo sudaroma laikantis tam tikrų kriterijų: buvo parenkami įvairių sluoksnių žmonės (turėjo būti nustatyta dalis komunistų partijos narių, darbininkų ir kolūkiečių („dirbančių gamyboje“), moterų, jaunimo atstovų, su aukštuoju išsilavinimu, lietuvių ir naujų deputatų). Komunistų partijos vadovybė savo nuožiūra primesdavo rinkėjams vieną ar kitą kandidatą, kurią bet kada galėjo pakeisti kita. Iš atrinktų kandidatų buvo sudaromas vadinamasis komunistų ir nepartinių blokas, kuris turėjo rodyti neva platų atstovavimą visuomenės sluoksniams. Buvo laikomasi nuostatos, kad į „parlamentarizmo“ imitavimą turėtų būti įtraukiami kuo daugiau naujų žmonių, ir Aukščiausioji Taryba kiekvieną kartą buvo atnaujinama dviem trečdaliais.

1 lentelė

1967–1980 m. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sudėties lyginamoji analizė

	1967	1971	1975	1980
Deputatų skaičius	290	300	320	350
TSKP narių dalis proc.	66,55	67,67	67,1	67,1
Dirbančių gamyboje dalis proc.	50,69	50,33	50	50,3
Moterų dalis proc.	32,4	32,33	34	35
Jaunimo atstovų dalis proc.	10,69	17,33	20	19,7
Su aukštuoju išsilavinimu proc.	42,07	45,33	47,8	51
Naujų deputatų dalis proc.	68,6	68,6	66,8	70,3

Lentelė sudaryta remiantis: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (septintojo šaukimo) pirmoji sesija. *Stenogramos*. Vilnius, 1967, p. 147; Bikelis, P. *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba*. Vilnius, 1976, p. 64; Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (dešimtojo šaukimo) pirmoji sesija. *Stenogramos*. Vilnius, 1980, p. 196.

Palaiptisui suaugo valstybės ir partijos aparatai. Aukščiausiosios Tarybos prezidentų ir Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto biurų nariai dažniausia buvo tie patys žmonės. Išsiskyrė grupė žmonių, kurie buvo parinkti pagal jų užimamas pareigas. Ši nomenklatūrinė vadovų grupė iš vidaus kontroliavo Aukščiausiąją Tarybą (pavyzdžiui, Antanas Sniečkus buvo ir LKP CK sekretorius, ir iki mirties – LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidento narys).

Partijos direktyvos formaliai nebuvo įstatymai, tačiau Sovietų Sąjungoje jos buvo svarbesnės už įstatymus ir konstitucinius principus. Siekdamas įvesti partijos kontrolę įstatymų leidybai, komunistų partijos struktūros sankcionavo visus svarbesnius įstatymų projektus. Aukščiausiojoje Taryboje komunistų partijos sprendimai buvo tik įforminami. AT komisijos veikė formaliai, tik tam, kad būtų išlaikyta įstatymų priėmimo procedūra. Nei viena komisija nenagrinėjo pristatomų dokumentų ir nesiūlė jokių pataisų. Buvo iš anksto surikiuojama, kas turėjo pateikti įstatymų projektus, pasisakyti kokiu nors klausimu ir imituoti laikinosios AT savaveiksmiškumą.

Sovietinių parlamentarų žodynas? Reikėtų dabar atsakyti į klausimą, ką tuomet apskritai galima pateikti parlamentarų žodyne, siekiant nenusižengti valstybingumo tęstinumo supratimui ir istorinei tiesai. Ar buvo kas nors ypatingo Aukščiausiosios Tarybos veikloje? Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos veikloje išskirtini du ypatingi laikotarpiai – 1940–1941 m. ir 1988–1990 m.

Pirmajame kalbame apie okupantų palaimintą ir Lietuvos valstybingumą palaidojusį Liaudies seimą, tapusį Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba. Iki šiol nebuvo paskelbtos tikrosios Liaudies seimo narių biografijos. Juk istorijoje yra ir tamsiosios pusės veikėjai. Apie juos taip pat turime žinoti. Pavyzdžiui, toliau pateikiamos tik trijų Liaudies seimo narių suklastotos arba nutylėtos biografijos.

Biografinių duomenų klastojimas ir nutylėjimas (paryškinta tik oficialiai skelbiama biografijų dalis)

Demba Icikas (1901–1983) – g. Panevėžio apskr. Pumpėnų m. amatininkų šeimoje. 1927 m. baigė aukštąją technikos mokyklą Kaune. 1924–1928 m. priklausė žydų „Poalei-cion“ partijai. 1928–1931 m. kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime (buvo nuteistas 6 m.). (**Revoliucinio judėjimo veikėjas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1932 m. Komunistų partijos narys**). 1934–1940 m. kalintas Šiaulių kalėjime už komunistinę veiklą. 1940–1941 m. dirbo NKVD, vėliau NKGB Kaune. (**1940 m. administracinis darbuotojas. 1940–1947 m. LTSR AT deputatas**). 1941 m. liepos – 1942 m. sausio mėn. NKVD Penzoje. 1942–1944 m. 16-os lietuviškos divizijos dalinio politinis vadovas. (**1942–1944 m. Raudonosios armijos 16-osios šaulių divizijos karys**). 1944 m. kovo – 1944 m. rugpjūčio mėn. NKGB Pavlovo Posade, 1944 m. rugpjūčio – 1946 m. kovo mėn. – NKGB / =rus. „narodnyj komisariat gosudarstvennoj bezopasnosti“ – valstybinio saugumo liaudies komisariatas/ Vilniuje. Vėliau dirbo Vilniaus apskr. Vykdomajame komitete. (**1944–1957 m. dirbo partinį, administracinį, ūkinį darbą Kapsuke ir kitur**).

Ditkevičius Viktoras (g. 1917) – g. malūno darbininko šeimoje Metelių dvare. 1930 m. baigė Simno pradžios mokyklą. 1930–1938 m. dirbo „Berksono ir co“ malūne Simne. (**Revoliucinio judėjimo veikėjas. Kilęs iš darbininkų**).

Nuo 1935 m. Komunistų partijos narys). 1936 m. kariuomenės teismo už komunistinę veiklą nuteistas 8 metams, vėliau bausmė sumažinta iki 4 metų. 1938–1940 m. tarnavo 5 pėstininkų pulke Kaune. 1940 m. vasarą tapo 1-ojo husarų pulko (Marijampolėje) politiniu vadovu. **(1940 m. Liaudies kariuomenės bataliono politinis vadovas. Liaudies Seimo įgaliotosios komisijos narys. 1940–1947 m. LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas).** 1940 m. gruodžio mėn. Pasiūstas į NKVD aukštąją mokyklą Maskvoje, kurioje mokėsi iki 1941 m. rugpjūčio mėn. 1941 m. rugpjūčio – 1942 m. kovo mėn. tarnavo NKVD ypatingos paskirties daliniuose. Nuo 1942 m. kovo mėn. tarnavo sovietiniame saugume Maskvoje. Nuo 1944 m. liepos mėn. dirbo LTSR NKGB ir buvo komandiruotas į Rytprūsiuose veikusią operatyvinę grupę. Nuo 1945 m. vasario mėn. dirbo Klaipėdoje. **(1942–1944 m. Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios divizijos karys. Demobilizuotas dirbo administracinį darbą).** Apdovanotas medaliu „Už Maskvos gynybą“.

Česnaitis Alfonsas, g. 1908 m. birželio mėn 20 d. Rygoje. 1918–1928 m. ganė bandas Biržų ir Kėdainių apskr. 1928–1930 lapkričio mėn. tarnavo Lietuvos kariuomenėje eiliniu, Ukmergėje. 1930–1940 02 m. Ukmergės odos fabriko darbininkas. 1940 02 – 1940 06 – bedarbis **(Revoliucinio judėjimo dalyvis)**. 1940 06 – 1940 07 – apskrities kalėjimo viršininkas Ukmergėje. 1940 07 – 1941 02 – Darbo biuro vedėjas Ukmergės apskrities vykdomajame komitete. 1941 02 – 1941 06 – Ukmergės viet. pram. skyriaus vedėjas. **(Administracinis darbuotojas)**. 1941 06 – 1941 08 evakavosi į Šiaurės Kaukazą. 1941 08 – 1944 02 – raudonarmietis, tarnavo Lietuviškojoje divizijoje. **(1943 m. mokėsi tarybinių darbuotojų kursuose Šutoje)**. 1944 08 – 1945 m. Raseinių apskr. VK pirmininko pavaduotojas. **1945–1946 m. – Ukmergės apskr. Vykdomojo komiteto pirmininkas. Vėliau – tarybinis, ūkinis darbuotojas Varėnos, Molėtų rajonuose. Komunistų partijos narys nuo 1959 m. Mirė 1977 m.**^[5]

1989–1990 m. Aukščiausioji Taryba, vis dar būdama Lietuvos TSR institucija, sugebėjo priimti politinius sprendimus, leidusius atsirasti parlamentui, kuris vėliau atliko Atkuriamojo Seimo vaidmenį (1989 m. lapkričio 23 d. priėmė nutarimą paskirti pirmuosius demokratinius rinkimus 1990 m. vasario 24 d., numatė būsimų deputatų skaičių – 141, 1989 m. gruodžio 7 d. panaikino Lietuvos TSR konstitucijos straipsnį apie komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį ir t.t.). Taip pat kai kurie paskutinės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai tapo Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarais (A. M. Brazauskas, R. Ozolas, K. Motieka ir kt.).

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad prasminga yra pateikti pirmosios (Liaudies seimo) ir paskutiniosios sovietinės Aukščiausiosios Tarybos narių biogramas (būtų 429 biogramas, bet tik 79 išsamesnės ir 350 tik su pagrindiniais biografiniais duomenimis), siekiant atskleisti nežinomus ar nutylėtus biografijų faktus. Iš viso 1940–1985 m. buvo išrinkti 2 782 deputatai (dėl pasikartojimų tai būtų apie 2 000 žmonių): 1940 m. – 79, 1947 m. – 180, 1951 m. – 205, 1955 m. ir 1959 m. – po 209, 1963 ir 1967 m. – po 290, 1971 m. – 300, 1975 m. – 320, 1980 ir 1985 m. – po 350). Bet visi likusieji gali būti pateikiami tik sąrašu, be biografinių duomenų.

Parlamentarizmo tradicijų atkūrimas. Parlamentarų žodyno ypatinga dalimi galėtų tapti parlamentarizmo tradicijų atkūrimo laikotarpis 1988–1990 m. Tuomet pirmą kartą sovietinėje Lietuvoje viešai pradėjo veikti institucijos, kurios ėmėsi gaivinti Lietuvos politines tradicijas. Tokiomis institucijomis tapo Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio Seimas ir Seimo taryba. Būtent Seimo nariai tapo ir LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais, Sovietų Sąjungos Liaudies deputatų suvažiavimo dalyviais (tarp 58 suvažiavimo deputatų buvo ne vienas Seimo narys ir būsimasis Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras). Sąjūdžio Seimas ir jo nariai aktyviai rengė su Lietuvos valstybingumo atkūrimu susijusių dokumentų (svarstyti įstatymų projektai, konstitucijų projektai ir pan.) priėmimą ir palaikė jiems įgyvendinti būtinus tarptautinius kontaktus. Būtent Sąjūdžio Seimas iki 1990 m. kovo 11 d. atliko svarbius projektų parengimo ir svarstymo darbus, kurie palengvino Nepriklausomybės Atkūrimo Akto priėmimą. Todėl manytina, kad Sąjūdžio Seimo ir Tarybos narių (220 Seimo narių) biogramos turėtų tapti svarbia šio tomo dalimi.

IŠVADOS

Parengtas atskiras tomas iš Lietuvos parlamentarizmo istorijos ir tradicijos išskirtų sovietinio laikotarpio Aukščiausiąją Tarybą ir jos veiklą, kuri buvo grindžiama Lietuvai primestomis ir svetimos valstybės valia palaikomomis politinėmis vertybėmis, ideologiniais principais ir teisės normomis. Tuo pat metu padėtų identifikuoti sovietmečio elitą ir atskleisti nuslėptas ar klastotas biografijas, taip pat pažymėtų nevienareikšmišką Aukščiausiosios Tarybos veiklą prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir parlamentarizmo tradicijų atgaivinimo pradžią Sąjūdžio Seime.

Todėl galime daryti bendrą išvadą, kad iš 1940–1985 m. 2 782 deputatų (dėl pasikartojimų tai būtų apie 2 000 žmonių), galėtų būti pateikiamos:

1. Pirmosios (Liaudies seimo) (79), paskutiniosios sovietinės Aukščiausiosios Tarybos (350) ir Liaudies deputatų suvažiavimo deputatų (58) – 487 biogramos.
2. Likusieji deputatai (apie 1 500 asm.) gali būti pateikiami sąrašu.
3. Parlamentarizmo tradicijų atgaivinimo pradžią simbolizuotų Lietuvos Sąjūdžio Seimo narių biogramos (220 asm.).

[1] Макарин, А.В. *Бюрократия в системе политической власти*. С. 14–23, 71–42, 119–140; žr.: Maslauskienė, N. *Aneksuotos Lietuvos administracija 1940-1941 m.: struktūra, sudėtis* (rankraštis). 2001.

[2] Plg. Maslauskienė, N. *Aneksuotos Lietuvos administracija 1940-1941 m.: struktūra, sudėtis* (rankraštis). P. 107.

[3] *Ten pat*, p. 119.

[4] *Ten pat*, p. 116.

[5] Lyginami biografiniai duomenys: *Lietuvos liaudies seimas: stenogramos ir medžiaga*. Vilnius, 1985, p. 233; I. Dembos, V. Ditkevičiaus, A. Česnuičio kadru įskaitos lapai ir autobiografijos. Genocido aukų muziejaus fondas.